

УДК 669.85/86.018:536.42

В. О. ГОЛЬЦОВ, О. В. ДОДОНОВА, С. Б. РИБАЛКА, О. Ф. ВОЛКОВ

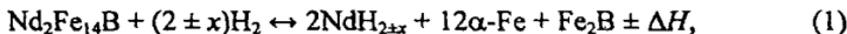
ІНІЦІЙОВАНІ ВОДНЕМ ДИFUЗИЙНІ ФАЗОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У МАГНЕТОТВЕРДИХ СПЛАВАХ $Nd_2Fe_{14}B$ ТА Sm_2Fe_{17}

Воднева обробка матеріалів є новою галуззю матеріалознавства [1], що заснована на специфічних особливостях водню та ініційованих ним фазових перетвореннях.

У магнетних матеріалах типу $Nd_2Fe_{14}B$ та Sm_2Fe_{17} ініційовані воднем дифузійні фазові перетворення виникають внаслідок різної спорідненості водню до окремих атомів – компонентів матеріалу. Сплави складаються з сильно гідридо- і негідридотвірних елементів, тому, насичені воднем, вони втрачають термодинамічну стабільність. При низьких температурах такі матеріали існують у нерівноважному (метастабільному) стані. При підвищених температурах ($T > (0,20-0,45)T_m$, T_m – температура плавлення), коли стає можливою дифузія великих атомів матеріалу, реалізуються ініційовані воднем дифузійні фазові перетворення. Сплав розкладають на гідрид рідкісноземельного компонента (NdH_x або SmH_x) і α -фазу заліза. У сплаві $Nd_2Fe_{14}B$ утворюється також борид заліза Fe_2B . Евакуація водню зі сплаву після прямого перетворення вимагає термодинамічно зворотного фазового перетворення, в результаті якого формується початкова фаза $Nd_2Fe_{14}B$ або Sm_2Fe_{17} . Після прямого і зворотного фазових перетворень подрібнюється мікроструктура, що поліпшує магнетні властивості постійних магнетів, виготовлених з оброблених так сплавів [2].

Нижче узагальнено результати досліджень кінетики ініційованих воднем прямих і зворотних дифузійних фазових перетворень у сплавах $Nd_2Fe_{14}B$ і Sm_2Fe_{17} , а також обговорено природу цих перетворень у межах фізики твердого тіла.

Прямі і зворотні дифузійні фазові перетворення у магнетотвердому сплаві $Nd_2Fe_{14}B$. В хімії твердого тіла розпад сплавів такого типу розглядають як твердотільну хімічну реакцію [2]:

де ΔH – ентальпія реакції.

З позицій фізики твердого тіла розпад сплавів за схемами (1) – це новий тип фазових перетворень, зокрема, ініційовані воднем дифузійні фазові перетворення [1]. При температурах вище $600^\circ C$ сплав $Nd-Fe-B$ легко абсорбує водень, і фаза $Nd_2Fe_{14}B$ зазнає дифузійного фазового перетворення за схемою (1). Якщо після прямого перетворення евакуувати водень зі сплаву, витримуючи у вакуумі при підвищених температурах, то сплав, що розпався, зазнає зворотного дифузійного фазового перетворення, і початкова матрична фаза $Nd_2Fe_{14}B$ відновлюється, проте її структура дуже подрібнена [1].

Кінетика прямих і зворотних фазових перетворень, ініційованих воднем у сплаві $Nd_2Fe_{14}B$, систематично вивчена на розробленому і створеному в

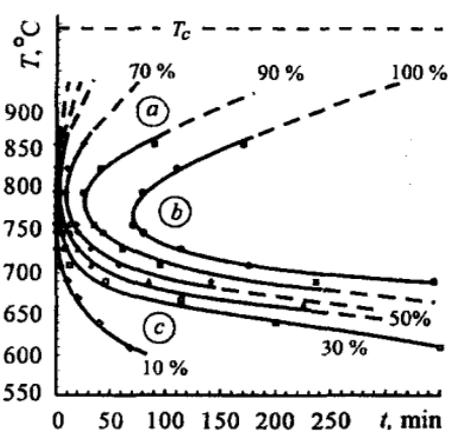

Рис. 1. Ізотермічна кінетична діаграма прямого ініційованого воднем фазового перетворення в сплав $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ під тиском водню 0,1 МПа (а – діапазон температур перетворення від 800 до 900°C; б – від 700 до 800°C; с – від 600 до 700°C).

Fig. 1. Isothermal kinetic diagram of a direct hydrogen induced phase transformation in $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ alloy at a hydrogen pressure of 0.1 MPa (a – phase transformation temperature region from 800 up to 900°C; b – from 700 up to 800°C; c – from 600 up to 700°C).

фазових перетворень. Сплав $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ стабільний при $T > 1000^\circ\text{C}$ і тиску $P_{\text{H}_2} = 0,1$ МПа [6] і, таким чином, на діаграмі зафіксована також критична точка прямого фазового перетворення T_c .

Енергію активації процесу розраховали за залежністю $\ln t_\xi$ від $1/T$, де t – час перетворення; ξ – ступінь перетворення, а T – час витримки [7] (рис. 2). Ця залежність побудована за даними рис. 1 і має дві лінійні ділянки. Низькотемпературному інтервалу (зона с на рис. 1) відповідає енергія активації 214÷265 kJ/mol, що добре узгоджується з енергією активації самодифузії атомів заліза в α -фазі ($Q_{\alpha\text{-Fe}} = 251,2$ kJ/mol) [8, 9]. У високотемпературному (800°C) (зона а) енергія активації становить від –146 до –215 kJ/mol, що добре узгоджується з теплою утворення рідкісноземельного гідриду NdH_2 ($H_{\text{NdH}_2} = -187,7$ kJ/mol) [10]. Отже, в низькотемпературному інтервалі (600...700°C) фазове перетворення контролює дифузія атомів заліза, а у високотемпературному (800...900°C) – процес утворення гідридної фази NdH_2 . У діапазоні 700...800°C (зона б) оптимально поєднані швидкість росту α -фази Fe і NdH_2 , а отже, швидкість фазового перетворення максимальна. Зі зниженням температури перетворення сповільнюється і не розвивається з кінетичних причин. При температурах, вищих, ніж 800°C (зона а), розвиток перетворення сповільнюється, оскільки гідрид NdH_2 стає термодинамічно нестабільним при температурах, близьких до 900...1000°C. Тому ізотермічні кінетичні діаграми прямого фазового перетворення в сплавах типу $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ С-подібні.

ДонНТУ обладнаний, в основі якого – магнетометричний метод Садікова [3]. Реєструючи нові фази, що виділяються під час перетворень, цей метод використовує той факт, що в досліджуваному температурному інтервалі (310...760°C) початкові сплави $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ та $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ є парамагнетними, а продукт перетворень α -фаза Fe – феромагнетна. Отже, за зростанням або зменшенням кількості останньої реєстрували розвиток фазових перетворень. Отримані експериментальні дані використовували для побудови кінетичних кривих та ізотермічних кінетичних діаграм ініційованих воднем фазових перетворень. Вивчено [4, 5] кінетику прямих перетворень, які ініціює водень у сплавах цього типу в інтервалі 610...760°C і тиску водню 0,15 МПа. Зокрема, для сплаву $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ вперше побудовано (рис. 1) ізотермічну кінетичну діаграму ініційованих воднем прямих

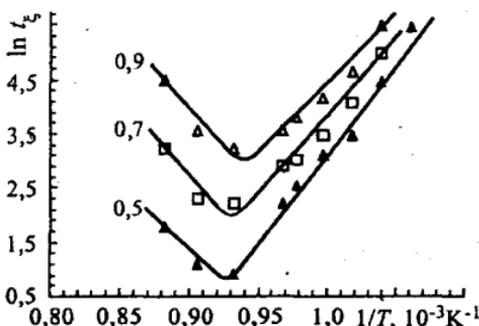
У подальших аналізах [4, 5] використовували феноменологічну кінетичну теорію Джонсона-Мела-Аврамі, згідно з якою ступінь перетворення ξ описує вираз

$$\xi = 1 - \exp(-kt^n), \quad (2)$$

де t – час перетворення, а k і n – кінетичні константи.

Рис. 2. Залежність $\ln t_{\xi} - 1/T$ для ініційованих воднем прямих фазових перетворень у сплаві $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ за різних ступенів перетворення. Тут цифри 0,5; 0,7 та 0,9 – ступені перетворення (0,5...50%; 0,7...70% та 0,9...90%).

Fig. 2. $\ln t_{\xi}$ versus $1/T$ for direct hydrogen induced phase transformation in $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ alloy for various degrees of transformation. Here numerals 0.5; 0.7 and 0.9 – degrees of transformation (0.5...50%; 0.7...70% and 0.9...90%).

Для сплаву $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ величина n для прямого перетворення становить $0,8 \pm 1$, що за цією теорією відповідає дифузійно-контрольованим перетворенням, що протікають за механізмом зародження і зростання [7].

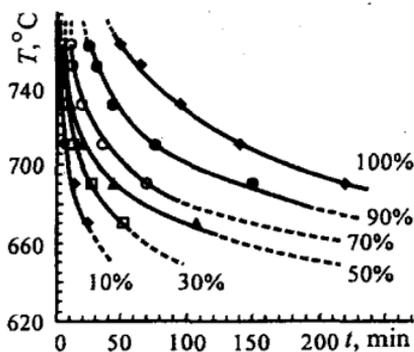

Рис. 3. Fig. 3.

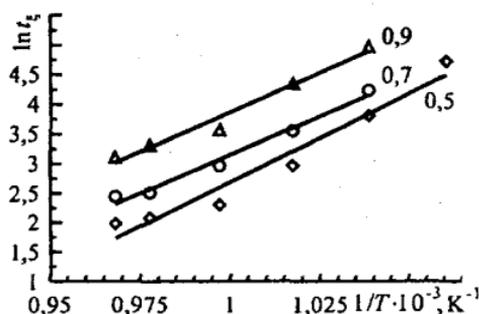

Рис. 4. Fig. 4.

Рис. 3. Ізотермічна кінетична діаграма зворотного фазового перетворення у вакуумі ~ 1 Па для сплаву $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ після прямого перетворення за стартового тиску водню 0,1 МПа: цифри на кривих – ступені перетворення.

Fig. 3. Isothermal kinetic diagram of a reverse phase transformation in $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ alloy in vacuum ~ 1 Pa after direct transformation at an initial hydrogen pressure of 0.1 MPa: numerals on curves – degrees of transformation.

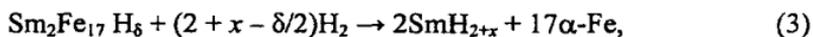
Рис. 4. Залежність $\ln t_{\xi} - 1/T$ для зворотних фазових перетворень у сплаві $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ за різних ступенів перетворення. Тут цифри 0,5; 0,7 та 0,9 – ступені перетворення (0,5...50%; 0,7...70% та 0,9...90%).

Fig. 4. $\ln t_{\xi}$ versus $1/T$ for a reverse phase transformations in $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ alloy for various degrees of transformation. Here numerals 0.5; 0.7 and 0.9 – degrees of transformation (0.5...50%; 0.7...70% and 0.9...90%).

Експериментальні дослідження кінетики зворотних фазових перетворень, що ініційовані воднем у сплавах типу $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$, описані раніше [4, 5]. У

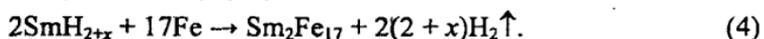
своєю прагненні до термодинамічної рівноваги багатофазний сплав, отриманий після прямого фазового перетворення (NdH_2 , $\alpha\text{-Fe}$, Fe_2B), зазнає зворотного фазового перетворення під час дегазації з нього водню, і NdH_2 , $\alpha\text{-Fe}$ та Fe_2B фази рекомбінують у фазу $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$. Унаслідок обох перетворень у ньому утворюється $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$ фаза з дрібними зернами ($\sim 0,3 \mu\text{m}$ [5]). За своєю природою зворотне перетворення також дифузійне, і його швидкість лімітує дифузія атомів компонентів сплаву (Nd , Fe , B). Кінетику зворотних фазових перетворень добре описує феноменологічна теорія Джонсона–Мела–Аврамі. Тут $n = 1,18 \div 1,4$, що відповідає дифузійно-контрольованим перетворенням за механізмом зародження і зростання [7]. Кінетика зворотних перетворень (рис. 3) відрізняється від кінетики прямих характером ізотермічних кінетичних діаграм [5]. З підвищенням температури перетворення пришвидшується розвиток зворотного фазового перетворення (рис. 3). Побудовано (рис. 4) залежність $\ln t_x$ від $1/T$. Енергія активації процесу становить $221 \div 248 \text{ kJ/mol}$, що добре узгоджується з енергією активації дифузії атомів Fe в α -фазі заліза ($Q_{\alpha\text{-Fe}} = 259,54 \text{ kJ/mol}$) [8]. Експериментальні дані про структуру сплаву $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$, що формується після прямого і зворотного перетворень, наведено раніше [10].

Дифузійні фазові перетворення, ініційовані воднем у сплаві $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$. Нагрів сплаву у водні призводить до формування на початковій стадії твердого розчину проникнення $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}\text{H}_\delta$ ($\delta_{\text{max}} = 5$) [11, 12]. Далі при температурах понад 500°C він зазнає прямого фазового перетворення за схемою [13]

після якого формуються частинки гідриду самарію SmH_{2+x} діаметром декілька нанометрів, розподілені в матриці α -заліза [13].

Під час евакуації водню у вакуумі при підвищених температурах сплав піддається зворотному фазовому перетворенню, що спричиняє рекомбінацію фаз продуктів розпаду у початкову фазу $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$:

У результаті прямого і зворотного перетворень у сплавах формується реформована мікроструктура, що поліпшує магнетні властивості виготовлених з них постійних магнетів.

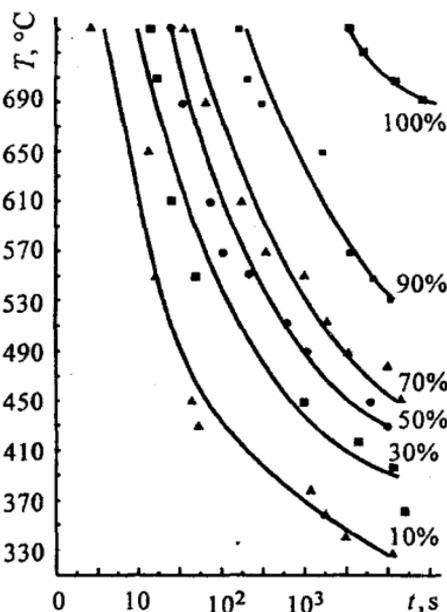

Рис. 5. Ізотермічна кінетична діаграма прямого фазового перетворення в сплаві $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ за тиску водню $0,1 \text{ MPa}$: цифри на кривих – ступені перетворення.

Fig. 5. Isothermal kinetic diagram of direct phase transformation in $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ alloy at hydrogen pressure of $0,1 \text{ MPa}$: numerals on curves – degrees of transformation.

Кінетику прямих і зворотних перетворень у сплаві досліджували, використовуючи ту ж методику, що

і для сплаву $Nd_2Fe_{14}B$ [3]. Ізотермічні кінетичні діаграми для ініційованого воднем прямого фазового перетворення в сплав Sm_2Fe_{17} побудовано за експериментальними даними (рис. 5). Як бачимо, з підвищенням температури ізотермічної витримки у водні пряме фазове перетворення значно пришвидшується, що добре узгоджується з даними для сплаву $Nd_2Fe_{14}B$. Необхідно особливо підкреслити, що прямі фазові перетворення в сплав Sm_2Fe_{17} розвиваються також при низьких температурах ($310^\circ C$) (рис. 5), порівняно зі сплавом $Nd_2Fe_{14}B$, де вони протікають тільки при температурах, вищих за $600^\circ C$.

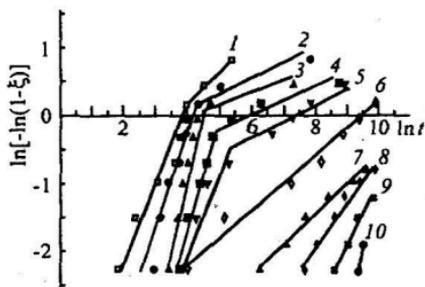
Далі дифузійні фазові перетворення в сплав Sm_2Fe_{17} протікають відповідно до схем (3) та (4) і вимагають дифузійного транспортування атомів його компонентів (Sm, Fe). Вони можуть бути двох типів: спінодальний розпад, а також перетворення за механізмом зародження і росту. Спінодальний розпад вимагає дифузійного транспортування атомів компонентів на відстані на порядок міжатомних, внаслідок чого вони можуть протікати при відносно низьких температурах і з великими швидкостями. Фазові перетворення зародження і росту відбуваються шляхом дифузії на великі (порівняно з міжатомними) відстані, тому зазвичай розвиваються при відносно високих температурах і триваліше. Для таких перетворень характерний також інкубаційний період, який передре початку їх розвитку. Отже, можна припустити, що фазові переходи в сплав Sm_2Fe_{17} розвиваються за механізмом зародження і росту.

Для подальшого аналізу механізму перетворення використовували теорію Джонсона-Мела-Аврамі [7]. Оброблені експериментальні результати (від 10 до 90% перетворення) (рис. 6) добре апроксимуються прямими лініями.

Значення кінетичної константи n_1 (тангенс кута нахилу залежності, що описує ступені перетворення від 10 до 60%) коливаються в інтервалі $0,69 \pm 2,4$, n_2 (тангенс кута нахилу залежності, що описує ступені перетворення від 60 до 90%) становить $0,11 \pm 0,39$. Згідно з класифікацією Дж. Кристіана [7], отримані значення n характерні для перетворень з дифузійно-контрольованою швидкістю росту центрів нової фази. Це підтверджує припущення, що досліджувані перетворення – це перетворення зародження і росту. Для температур $750 \dots 510^\circ C$ (рис. 6) спостерігається злам прямих, якому відповідають нові значення n . Згідно з теорією Кана, це пов'язано з виникненням центрів зароджування [8]. До припинення зароджування (у нашому випадку до 60% перетворення) кінетичний коефіцієнт k у рівнянні (2) пропорційний швидкостям зароджування і росту, а після припинення – тільки швидкості росту.

Рис. 6. Залежність $\ln[-\ln(1-\xi)] - \ln t$ для ініційованих воднем прямих фазових перетворень у сплав Sm_2Fe_{17} при температурах ($^\circ C$):
 1 – 750; 2 – 650; 3 – 610; 4 – 570; 5 – 510;
 6 – 450; 7 – 400; 8 – 360; 9 – 340; 10 – 330.

Fig. 6. $\ln[-\ln(1-\xi)]$ versus $\ln t$ for direct hydrogen induced phase transformation in Sm_2Fe_{17} alloy for temperatures ($^\circ C$):
 1 – 750; 2 – 650; 3 – 610; 4 – 570; 5 – 510;
 6 – 450; 7 – 400; 8 – 360; 9 – 340; 10 – 330.

Розраховані значення ефективної енергії активації для різних ступенів перетворення становлять $120 \dots 160$ kJ/mol, що якісно узгоджується зі значеннями енергії активації дифузії атомів заліза в матриці α -заліза ($196 \dots 306$ kJ/mol)

[9]. Таким чином, в досліджуваному інтервалі температур пряме фазове перетворення, очевидно, контролює дифузія атомів заліза.

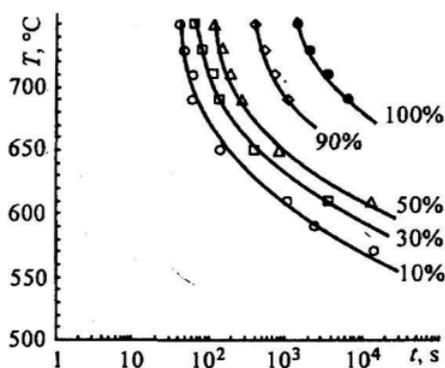

Рис. 7.

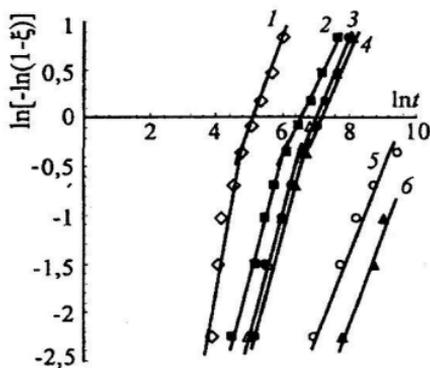

Рис. 8.

Рис. 7. Ізотермічна кінетична діаграма зворотного фазового перетворення у вакуумі ~ 1 Па у сплав $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ після прямого перетворення за стартового тиску водню $0,1$ МПа: цифри на кривих – ступені перетворення.

Fig. 7. Isothermal kinetic diagram of a reverse hydrogen induced phase transformation in vacuum ~ 1 Pa in $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ alloy after direct transformation at an initial hydrogen pressure of 0.1 МПа: numerals on curves – degrees of transformation.

Рис. 8. Залежність $\ln[-\ln(1-\xi)] - \ln t$ для ініційованих воднем зворотних фазових перетворень у сплав $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ при температурах ($^{\circ}\text{C}$): 1 – 750; 2 – 730; 3 – 710; 4 – 650; 5 – 610; 6 – 590.

Fig. 8. $\ln[-\ln(1-\xi)]$ versus $\ln t$ for a reverse hydrogen induced phase transformation in $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ alloy for temperatures ($^{\circ}\text{C}$): 1 – 750; 2 – 730; 3 – 710; 4 – 650; 5 – 610; 6 – 590.

Аналогічно проаналізуємо зворотні фазові перетворення. Результати цього дослідження узагальнені на рис. 7. Як бачимо, з підвищенням температури ізотермічної витримки у водні зворотне перетворення пришвидшується, що узгоджується з даними праць [4, 5].

Побудовано (рис. 8) залежності $[\ln(1-\xi)] - \ln t$ для ініційованого воднем зворотного фазового перетворення. Зауважимо, що тут $n_1 = 0,76 \pm 1,89$, $n_2 = 0,78 \pm 0,93$, що характерно для перетворень з дифузійно-контрольованою швидкістю росту центрів нової фази. При цьому для великих ступенів перетворення центри зароджування не виникатимуть.

Розраховані значення енергії активації становлять $118 \dots 199$ kJ/mol, що також якісно узгоджується із такими ж дифузії атомів заліза в матриці α -заліза ($196 \dots 306$ kJ/mol) [9]. Таким чином, зворотне фазове перетворення, імовірно, також контролює дифузія атомів заліза. Ініційовані воднем фазові перетворення в сплавах $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{V}$ і $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ є дифузійно-контрольованими, що розвиваються за механізмом зароджування і росту.

ВИСНОВКИ

Магнетотверді сплави типу $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{V}$ та $\text{Sm}_2\text{Fe}_{17}$ під впливом водню стають термодинамічно нестабільними і при підвищених температурах зазнають прямих і зворотних фазових перетворень. Вивчена кінетика цих перетворень і встановлено, що вони є дифузійно-контрольованими, що розвиваються за механізмом зароджування і росту.

РЕЗЮМЕ. Магнитотвердые сплавы $Nd_2Fe_{14}B$ и Sm_2Fe_{17} под воздействием водорода становятся термодинамически нестабильными и при повышенных температурах претерпевают индуцированные водородом прямые и обратные фазовые превращения. Изучена кинетика этих превращений и установлено, что они являются диффузионно-контролируемыми, развивающимися по механизму зарождения и роста.

SUMMARY. The hard magnetic alloys $Nd_2Fe_{14}B$ and Sm_2Fe_{17} under hydrogen effect lose their thermodynamic stability and at elevated temperatures undergo direct and reverse hydrogen-induced phase transformations. Kinetics of these transformations was studied and it was established that these transformations are of diffusion-controlled nucleation and growth type.

1. *Progress in hydrogen treatment of materials* / Ed. by V. A. Goltsov. – Donetsk: Coral Gables, 2001. – 544 p.
2. *Fundamentals of the HDDR treatment of $Nd_2Fe_{14}B$ type alloys* / S. B. Rybalka, V. A. Goltsov, V. A. Didus, D. Fruchart // *J. Alloys Comp.* – 2003. – 356–357. – P. 390–394.
3. *Лившиц Б. Г.* Физические свойства черных металлов и методы их испытаний. – М.; Л.: ОНТИ, 1937. – 253 с.
4. *Goltsov V. A., Rybalka S. B., and Volkov A. F.* Kinetics of the hydrogen induced diffusive phase decomposition in industrial alloy of the Nd-Fe-B type // *Int. J. Hydrogen Energy.* – 1999. – № 24. – P. 913–920.
5. *Kinetics and some general features of the hydrogen induced diffusive phase transformations in $Nd_2Fe_{14}B$ type alloys* / V. A. Goltsov, S. B. Rybalka, D. Fruchart, V. A. Didus // *Progress in hydrogen treatment of materials*: Ed. by V. A. Goltsov. – Donetsk: Coral Gables, 2001. – P. 367–390.
6. *The HD and HDDR processes in the production of Nd-Fe-B permanent magnets* / O. M. Ragg, G. Keegan et al. // *Int. J. Hydrogen Energy.* – 1997. – № 22. – P. 333–347.
7. *Кристиан Дж.* Теория фазовых превращений в металлах и сплавах. – М.: Мир, 1978. – 543 с.
8. *Герцрикен С. Д., Дехтяр И. Я.* Диффузия в металлах и сплавах в твердой фазе. – М.: ГИФМЛ, 1960. – 564 с.
9. *Антонова М. М.* Свойства гидридов металлов. – К.: Наук. думка, 1975. – 128 с.
10. *Microstructure changes during hydrogen-induced phase transformation in $Nd_{15}Fe_{77}B_8$ alloy* / A. A. Didus, S. B. Rybalka, V. A. Didus, A. F. Volkov // *Visnyk DonGASA.* – 2001. – № 28. – P. 15–23.
11. *Christodoulou C. N., Takeshita T.* Hydrogenation of Sm_2Fe_{17} // *J. Alloys and Comp.* – 1993. – 194. – P. 113–117.
12. *Hydrogen diffusion in Sm_2Fe_{17} and $Sm_2Fe_{14}Ga_3$ compounds* / N. Mommer, van Lier J., M. Hirsher, H. Kronmuller // *Ibid.* – 1998. – 270. – P. 58–62.
13. *Microstructural evolutions during HDDR phenomena in $Sm_2Fe_{17}N_x$ compounds* / M. Okada, K. Saito, H. Nakamura et al. // *J. Alloys Comp.* – 1995. – 231. – P. 60–65.